

CAPITOLUL I

Masculul și reproducătorul

Sumar – Împotriva etimologiilor date în mod tradițional, trebuie să distingem, la nivelul IE, două noțiuni aparte:

- una fizică, aceea a „masculului”, IE **ers-*.
- alta funcțională, aceea a „reproducătorului”, IE **wers-*.

O apropiere semantică între aceste două radicale nu este vădită decât în sanscrită, ea avînd a fi socotită drept secundară.

Vom lua mai întîi seama la termenii tipici referitori la creșterea animalelor. Vom studia astfel diferențierile caracteristice ale unor tehnici aparte; în domeniul lexicului, ca și aiurea în spațiul lingvistic, deosebiri sînt deosebit de instructive, fie că ele ni se înfățișează de la sine, fie că le putem discerne doar prin analizarea unui ansamblu de altfel unitar. Astfel, într-o societate de crescători de vite, o deosebire imediată și necesară este aceea dintre animalele masculi și cele femele. Ea este marcată în cadrul vocabularului prin cuvinte care pot trece drept comune, dat fiind că ele apar în mai multe limbi, dar nu întotdeauna și cu aceleași determinări.

Pentru cel dintîi cuvînt pe care-l vom cerceta aflăm un șir de corespondențe relativ statornice, dar comportînd unele variații; este vorba despre numele „masculului”:

	<i>ṛṣabha</i>		<i>arəšan</i>
skr. {		av. {	gr. <i>ársēn, árren</i>
	<i>vr̥ṣabha</i>		* <i>varəšan</i>

În avestică, presupunem un cuvînt care nu este atestat ca atare, din întîmplare, dar care este postulat de către derivatele av. *varəšna* – „masculin” și *varəšni* – „mascul, berbec”.

Apoi, în greacă aflăm unele forme, ceva mai puțin apropiate, în grupul lui *e(w)érsē* (ἐ(ω)έρση) și *hércai* (ἕρσαι) (cf. forma cu *v-* din IIR), în vreme ce înțelesul este: 1) la singular, acela de „ploaie, rouă”, în vreme ce 2) pluralul *hércai* le este aplicat numai animalelor [tinere, „miei”]; din familia aceasta a ieșit și lat. *uerrēs*, mascul dintr-o specie aparte [aici „vier”], cu corespondenți în grupul baltic, lit. *veršis* let. *versis*, [„bou, vițel”]. Ansamblul este apropiat de acel radical verbal **wers* din skr. *varṣati*, care înseamnă, impersonal, „a ploua” (cf. *e(w)érsē* din gr.); vom apropia și irl. *frass* „ploaia” < **wṛstā*.

Între formele acestea din urmă și cele nominale de mai înainte există o diferență morfologică, dar ea n-a împiedicat pînă acum pe nici un etimologist să le înfățișeze laolaltă, dar care se cade să ne oprească pe noi: de o parte se află forma cu *w-* inițial, iar de cealaltă, forma cu inițială vocalică, în IIR; de asemenea, în greacă, *árrēn* (att. ἄρρην) nu are niciodată *w-*, în vreme ce, în metrica homerică, avem *eérsē* = *ewérsē*, de unde și pl. *hércai* [cu spirit aspru, prin căderea lui *w*].

Comparațiștii au prefăcut această discordanță într-o alternanță. Dar, cîtă vreme nu sîntem siliți să le admitem, s-ar cuveni să facem cît mai mult cu puțință economie de asemenea „alternanțe”. În morfologia IE, nici un principiu nu ne îngăduie să punem laolaltă forme cu *w-* și alte forme fără *w-*. Ipoteza asupra unui grup unitar se vedește aici gratuită; nici un alt exemplu n-ar mai impune această „alternanță” *w* / \emptyset (zero). Cît despre înțelesul însuși al cuvintelor astfel asociate, acolo unde analiza îl îngăduie, apropierea nu poate fi totuși făcută, așa cum vom vedea, fără anumite dificultăți.

În sanscrită, *vṛṣabha-* și *ṛṣabha-* atestă același procedeu de alcătuire și același înțeles: este vorba de „taurul mitic” și de „masculul în genere”, ca epitet atît al zeilor, cît și al eroilor. În avestică, dimpotrivă, cele două cuvinte (cu și fără *w*) nu se referă la aceleași noțiuni, iar acest dezacord este lămuritor chiar și în afara IIR: *arəšan* și **varəšan* sînt, din punctul de vedere iranic, absolut deosebite; *arəšan* se opune întotdeauna, în textele avestice, cuvîntului care desemnează femela, acesta fiind uneori *xšathrī* (termen pur iranic), dar îndeobște *daēnu*. Acest din urmă termen (IIR, cf. skr. *dhenu*) este legat de grupul gr. θήλυς (*thēlys*) [„femelă”], cf. rad. skr. *dhay-*, „a alăpta, a se hrăni”; avem astfel o desemnare specifică, funcțională, a femelei animalelor.

Opoziția dintre *arəšan* și *dhenu* este statornică; în listele de animale aflăm enumerarea celor două șiruri de termeni mereu în aceeași ordine:

„cal”	<i>aspa arəšan-</i>	„iapă”	<i>aspa daēnu-</i>
„cămilă” (mascul)	<i>uštra arəšan-</i>	„cămilă” (femelă)	<i>uštra daēnu-</i>
„bou”	<i>gau arəšan-</i>	„vacă”	<i>gau daēnu-</i>

Avesticul *arəšan-* nu desemnează nicidecum o specie animală aparte, ca skr. *ṛṣabha-*, care, fără a fi numele exclusiv al taurului, apare adesea cu acest sens. Pentru *arəšan-* nu avem nimic asemănător; el denotă masculul, în opoziție cu femela, și nimic mai mult decât atât.

Opoziția aceasta dintre mascul și femelă poate lua în avestică și o formă lexicală oarecum diferită: pentru oameni, sînt folosite formele *nar/xšaθrī*, aceasta din urmă avînd de a binelea alura de a fi femininul adjectivului care înseamnă „regal”, adică „regină” – ceea ce pare puțin straniu, dar nu e de neconceput, dacă ne ducem cu gîndul la corespondența dintre gr. γυνή (*gynē*), „femeie”, și engl. *queen*, „regină”. Mai sînt și unele ușoare variante: *nar/strī*, unde termenul din urmă este numele IIR al „femeii”, cf. compusul *strī nāman* („femeie pe nume”, cf. lat. *nōmen*) = „de sex feminin”, și uneori și un transfer al lui *šathrī* asupra regnului animal [cf. mai sus]. Toate acestea sînt limpezi, iar opoziția e univocă. În afara iraniceii, *arəšan-* are corespondențe cît ne putem dori de exacte cu gr. *ársan*, *árran*, exact în sensul indicat de avestică: este vorba de „mascul”, opus „femelei”, *árran* față de *thēlys*; identitatea etimologică, în ambii termeni, atestă o supraviețuire IE.

Să examinăm acum av. **varəšan-*. El exprimă o noțiune diferită, aceea a „reproducătorului”; nu mai e vorba despre caracteristica unei clase de ființe, ci de un epitet cu valoare funcțională. Deci **varəšan-* (de fapt *varəšni-*) e folosit alături de numele „oii”, în sensul de „berbec”: *maēša-varəšni-*; legătura aceasta nu lasă nici un fir de îndoială. De altfel, avem și dovezi istorice: **varəšan-* a dat, prin evoluție fonetică normală, pers. *gušan*, care nu semnifică „masculul” (reprezentat în persană printr-o formă derivată de la *nar*), ci tocmai „reproducătorul”.

În afara iraniceii, lat. *uerrəs* este socotit simetric și ca formă, și ca înțeles. Într-adevăr, el nu desemnează „masculul”, care, la porci, este *sūs* (cuvînt la care vom reveni în Cap. II), ci „reproducătorul”; *uerrəs*, „vierul”, are aceeași întrebuintare ca și forma sa corespunzătoare, av. **varəšan-*.

Ce putem conchide în urma acestei examinări? Temele nominale **ers-* și **wers-*, socotite îndeobște ca identice, sînt de fapt forme diferite, absolut separate ca sens și deosebite de asemenea și sub raportul morfologiei. Iată

două cuvinte care rimează, care pot să se și suprapună, dar care provin de fapt din două familii independente una de cealaltă: unul dintre ele desemnează „masculul”, în opoziție cu „femela”; celălalt desemnează o funcție, aceea de „reproducător”, de „zămislitor”, din turmă, iar nu o specie, ca primul. În sanscrită, și nu numai acolo, s-a ajuns la o apropiere destul de strânsă între *ṛṣabha-* și *vṛṣabha-*. Datorită mitologiei, în care taurul ocupă un loc de seamă, și ca urmare a unui stil în care epitetele mărețe sînt folosite din belșug, cei doi termeni au ajuns echivalenți pînă într-atît, încît cel dintîi a primit și el elementul sufixal *-bha-*, care nu-i aparținea decît celui de al doilea.

Aceasta este prima noastră concluzie. Ea va cîștiga în precizie, recurgînd la o dezvoltare lexicală aparte. Între gr. sg. *eérsē* și pl. *hērsai* există, după toate probabilitățile, o legătură: cum să o definim? Singularul *eérsē* desemnează „roua”, ușoara umezeală a dimineții. De altfel, mai dispunem de pluralul *hērsai*, care nu apare însă decît o singură dată (*Od.*, 9, 222); în peștera lui Polyfem se află adăpostită o stîină, în care animalele sînt orînduite după vîrstele lor, de la cele adulte și pînă la cele mai fragede: acestea din urmă sînt *hērsai*. Or [morfologic vorbind], *hērsai* reprezintă pluralul lui *eérsē*. Pentru a înțelege mai bine această asociere mai aparte, vom releva și alte paralele din greacă: *drósos* înseamnă „strop de rouă”; dar la plural, *drósoi*, la Eschil, desemnează ‘puii de animale’. Iată și un al treilea fapt de același ordin: *psákas*, care denumește „bura, ploaia fină”, are un derivat *psákalon*, „puiul nou-născut al unui animal”. Legătura aceasta lexicală are următoarea lămurire: puii foarte mici de animale arată ca roua, ca stropii foarte proaspăt împrăștiați. Ei sînt micii nou-născuți, abia aduși pe lume. O astfel de dezvoltare semantică, proprie limbii grecești, nu ar fi avut probabil loc dacă **wers-* ar fi fost mai întîi numele unui animal văzut ca „mascul”. Se vedește astfel, ca un fapt întemeiat, că sîntem nevoiți să așezăm în IE o distincție între două șiruri de reprezentări și două serii de termeni deosebiți, care au ajuns să se apropie mai tare și să se asemene și mai mult numai în India. Peste tot, în altă parte, avem două semne lexicale deosebite între ele: unul, **ers-*, desemnează „masculul” (gr. *árrēn*), iar celălalt, **wers-*, transpune imaginea inițială a „ploii”, văzută ca o bură zămislitoare, în cea ulterioară a „reproducătorului”.

CAPITOLUL II

O opoziție lexicală de revizuit: *sus* și *porcus*

Sumar – Se admite îndeobște că:

1) IE **porko-* (lat. *porcus*) desemnează porcul domestic”, opus animalului sălbatic, **sū-* (lat. *sūs*) [, luat ca „porc mistreț”];

2) Repartiția dialectală a lui **porko-* duce la concluzia că numai triburile europene au practicat creșterea porcilor.

Or, o cercetare atentă dezvăluie că:

1) În toate limbile în care se păstrează opoziția **sū* / **porko-* (și în special în latină), ambii termeni sînt aplicați speței domestice – **porko-* desemnînd „purcelul (de lapte)”, față de adultul **sū-*.

2) **porko-* este, de fapt, atestat și în domeniul răsăritean al IE. Așadar, exista și aici creșterea IE a porcilor – care s-a pierdut însă de timpuriu în India și în Iran.

Termenul latin *uerrēs* face parte dintr-un ansamblu de cuvinte care desemnează o specie aparte, anume pe cea porcină. Se impune să precizăm legăturile dintre termenii care formează această serie animală în latină, adică cei trei termeni *uerrēs*, *sūs* și *porcus*.

Sūs și *porcus* sînt IE deopotrivă; și unul, și celălalt au corespondente în cea mai mare parte din limbile IE. Care să fie legătura lor de sens? Peste tot se spune că ea ar fi cea dintre animalul sălbatic și cel domestic: *sūs* ar desemna specia porcină în genere, sub forma ei sălbatică, „mistrețul”, iar *porcus* ar fi în mod exclusiv porcul de crescătorie.

Am avea astfel o deosebire IE foarte însemnată sub raportul civilizației materiale a populației IE, dat fiind că *sūs* e o formă comună tuturor dialectelor, din IIR și pînă în irlandeză, în vreme ce *porcus* pare a se afla restrîns la zona europeană a IE și nu figura în IIR. Această discordanță ar însemna că populațiile IE nu cunoșteau porcul domestic, la începuturi, și că

domesticirea acestui animal ar fi avut loc numai după ruperea unității IE, când o parte din aceste populații a venit să se așeze către Apus, în Europa.

Astăzi, ne putem pune întrebarea cum de a putut fi luată această întrebare drept o stare de fapt și cum de s-a putut crede că diferența dintre *sūs* și *porcus* oglindea o deosebire între porcul sălbatic și cel domestic. Se cade să ne adresăm acelor scriitori care au tratat, în latinește, despre problemele agriculturii, anume Cato, Varro, Columella, și care folosesc limbajul oamenilor pământului. Pentru ei, *sūs* desemnează la fel de bine animalul domestic ca și pe cel sălbatic. Desigur că avem atestări pentru *sūs* ca porc sălbatic; dar tot *sūs* desemnează mereu, la Varro, și speța domestică: *minōres pecūdes*, „turmele mici”, sînt *ouis*, *capra* și *sūs*, toate animale domestice.

O altă dovadă ne este dată de termenul *suouetaurilia*, care desemnează marea jertfă de curățire (*lustratio*) întreită, în care apar trei animale simbolice, trei specii, dintre care ultimele două, *ouis* și *taurus*, în mod notoriu domestice, duc la prezumția că *sūs*, care le este asociat, este și el un animal domestic; această ipoteză este confirmată prin faptul că, la Roma, n-au fost jertfite niciodată animale sălbatice. La fel, gr. *ūs* (ὄς) (= lat. *sūs*) desemnează în foarte multe cazuri animalul domestic. Desigur că se face și deosebirea dintre speța sălbatică și cea domestică, dar numai cu prețul unei lămuriri: porcul sălbatic este numit *h̄s ágrios*, prin opoziție cu porcul domestic. Așadar, este un fapt dobîndit pentru preistorie, încă înaintea latinei, că IE **sū-* = gr. *h̄s* era aplicat speciei folositoare a porcului domesticit.

În alte idiomuri IE nu existau însă aceleași condiții de întrebuițare a acestui cuvînt. În IIR, *sū-* desemnează porcul sălbatic. Formele atestate istoric, akr. *sūkara-* și av. *sū-*, sînt alcătuite pe una și aceeași temă. După L. Bloomfield, s-ar pleca de la *sūka-*, o veche temă, care ar fi fost sufixată apoi cu *-ra-*, după tiparul altor nume de animale, ca *vyāghra-*, „tigru”, iar apoi *sūka-ra-* a ajuns să fie reinterpretat ca *sū+kara* [de la rad. *kar-* „a face”], drept „animalul care face *sū*”, printr-o interpretare paronimică. Pe lîngă av. *hū-*, în iranică întîlnim și o formă *xūk*, care presupune un vechi **hūkka-*; așadar, IIR avea o formă sufixată cu *-k-*, referindu-se, în domeniul indian și avestic, numai și numai la speța sălbatică. Aceasta ține de faptul că, la o dată veche, în India și în Iran nu s-au crescut deloc porci. În texte nu întîlnim nici o mențiune a creșterii porcilor. Dar am văzut deja, dimpotrivă, cercetînd faptele latine, că domesticirea porcului era un lucru dobîndit cu mult înainte

de constituirea latinei: numele generic era deja folosit acolo și pentru speța domestică. Latina a întrebuițat aproape exclusiv înțelesul acesta de „porc domestic”; *sūs* nu e „mistrețul” decât în contextele în care termenul generic era de ajuns.

Cercetînd înțelesul cuvintelor proprii latinei pentru a desemna unul și același animal, „porcul”, vedem ivindu-se o problemă care pare a fi mărunță, dar ale cărei consecințe sînt notabile. De îndată ce *sūs* desemnează specia în genere și, îndeobște, speța domestică, dispăre astfel deosebirea pe care o făceam în mod obișnuit: odată ce desemnează și unul, și altul „porcul domestic”, *sūs* și *porcus* au ajuns să fie sinonime. Pleonasmul acesta e de mirare și ne invită să examinăm mai îndeaproape mărturiile care întemeiază înțelesul lui *porcus* (iar nu traducerile, care sînt unanime în această privință).

Vom putea începe pornind de la unul dintre termenii în care numele acestui animal apare într-o legătură consacrată, anume *suouetaurilia*, pe care l-am pomenit mai sus, acesta desemnînd gruparea consacrată a celor trei animale jertfite cu prilejul ceremoniei lustrale. Forma *suouetaurilia* este socotită a fi neregulată, noi avînd de fapt:

1) Un compus care grupează trei elemente; dar asemenea feluri de compuși mai sînt atestați în alte limbi IE vechi, cf. gr. νυκθήμερον (*nykthēmeron*), „noapte și zi”, deci obiecția nu e întemeiată.

2) O dificultate fonetică, prin forma *oue*, și nu *oui*. Pe aceasta o depășim, dacă așezăm termenul în cadrul înțelesului său exact și dacă îl repunem în condițiile care i-au dat naștere. Nu e vorba de un compus obișnuit, ci dintr-o formă juxtapozitivă, cuprinzînd nu teme nominale ca *atare*, ci forme cazuale precise. El e format dintr-un șir de trei ablativ: **sū*, vechiul ablativ al lui *sūs* (cf. *sūbus*, vechea formă de ablativ de la plural), *oue*, ablativ neregulat, și în fine *taurō*. Așadar, sînt tocmai trei ablativ juxtapuse, ansamblul fiind subsumat ca un cuvînt unic prin sufixul adjectival *-īli-*, [în forma de plural] *-īlia-*, adăugat la ultimul termen, cu eliziune. De ce această juxtapunere? Dat fiind că termenul este extras din expresia rituală în care numele animalului jertfit se află la ablativ: *sū facere*, „a jertfi printr-un animal”, iar nu animalul însuși; *facere* + ablativul este în mod cert construcția cea veche. Prin urmare, era vorba de a face actul sacru prin mijlocirea acestor trei animale; o grupare veche, consacrată, a acestor trei specii, din care *sūs* definește pe cea porcină. Trebuie să reluăm acum un capitol din *De Agricultura* lui Cato

Cuprins

<i>Cuvînt înainte la ediția românească</i>	5
<i>Cuvînt înainte</i>	7
<i>Semne și abrevieri</i>	13
Partea I. Economie, rudenie, societate	15
Cartea I. Economia	15
<i>Secțiunea 1. Vitele și bogăția</i>	15
Capitolul I. Masculul și reproducătorul	17
Capitolul II. O opoziție lexicală de revizuit: <i>sus</i> și <i>porcus</i>	21
Capitolul III. <i>Prôbaton</i> și economia homerică	31
Capitolul IV. Vitele și banii: <i>pecu</i> și <i>pecunia</i>	39
<i>Secțiunea 2. A da și a lua</i>	53
Capitolul V. Dar și schimb.....	55
Capitolul VI. A da, a lua și a primi.....	69
Capitolul VII. Ospitalitatea	75
Capitolul VIII. Fidelitatea personală.....	89
<i>Secțiunea 3. Cumpărarea</i>	107
Capitolul IX. Două feluri de a cumpăra	109
Capitolul X. Cumpărare și răscumpărare	113
Capitolul XI. O meserie fără nume: comerțul.....	123
<i>Secțiunea 4. Obligațiile economice</i>	131
Capitolul XII. Calculul și socotința.....	133
Capitolul XIII. Închirierea.....	137
Capitolul XIV. Preț și salariu.....	145
Capitolul XV. Credit și credință	153
Capitolul XVI. Împrumutul dat, cel primit și datoria	161

Capitolul XVII. Gratuitate și recunoștință.....	177
Cartea a II-a. Vocabularul rudeniei	181
<i>Introducere</i>	183
Capitolul I. Importanța conceptului de paternitate	187
Capitolul II. Statutul mamei și filiația matrilineară	195
Capitolul III. Principiul exogamiei și aplicațiile sale	201
Capitolul IV. Modul indo-european de a exprima căsătoria.....	215
Capitolul V. Înrudirea care rezultă prin căsătorie	221
Capitolul VI. Formarea și sufixarea termenilor de rudenie	229
Capitolul VII. Cuvinte derivate din nume de rudenie	239
Cartea a III-a. Statutele sociale	249
Capitolul I. Tripartiția funcțiilor	251
Capitolul II. Cele patru cercuri ale apartenenței sociale	265
Capitolul III. Omul liber	291
Capitolul IV. <i>Philos</i>	303
Capitolul V. Sclavul, străinul	323
Capitolul VI. Cetății și comunități.....	331
<i>Partea a II-a. Putere, drept, religie</i>	<i>343</i>
Cartea a IV-a . Regalitatea și privilegiile sale.....	343
Capitolul I. Rex.....	345
Capitolul II. <i>Xšāy-</i> și regalitatea iranică	353
Capitolul III. Regalitatea hellenică	359
Capitolul IV . Autoritatea regelui.....	371
Capitolul V . Onoarea și onorurile	381
Capitolul VI . Puterea magică	397
Capitolul VII . <i>Kratos</i>	413
Capitolul VIII. Regalitate și nobilime.....	429
Capitolul IX. Regele și poporul său.....	433
Cartea a V-a. Dreptul.....	441
Capitolul I. <i>Thémis</i>	443
Capitolul II. <i>Díkē</i>	451

Capitolul III. <i>Iūs</i> și jurământul la Roma	457
Capitolul IV . * <i>Med-</i> și noțiunea de ‘măsură’	471
Capitolul V. <i>Fās</i>	481
Capitolul VI. <i>Cēnsor</i> și <i>auctōritas</i>	491
Capitolul VII. <i>Quaestor</i> și * <i>prex</i>	501
Capitolul VIII . Jurământul în Grecia.....	511
Cartea a VI-a. Religia	525
Capitolul I. Sacrul	527
Capitolul II. Libația.....	555
Capitolul III. Sacrificiul	569
Capitolul IV. <i>Vōtum</i>	579
Capitolul V. Ruga și implorarea	591
Capitolul VI. Vocabularul latin al semnelor și prevestirilor	603
Capitolul VII . Religie și superstiție	613
<i>Postfață</i>	629
<i>Lucrări de referință</i>	639
<i>Recenzii la lucrare folosite de noi</i>	641